

УДК 32(796)

DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.4.7>

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ЧИННИКИ І ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Камінська В.В. – аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0002-5473-6705

У статті досліджено особливості становлення і розвитку державної політики у сфері фізичної культури і спорту в часи Київської Русі. Результатом досліджень стало виокремлення її системоутворюючих чинників у конкретно взятому історичному періоді з урахуванням українських національних особливостей. У статті використовується міждисциплінарний методологічний інструментарій, який виходить поза межі науки публічного управління та адміністрування і охоплює методи таких близьких за об'єктом досліджень дисциплін, як історичні та юридичні науки. Означена методологія зумовлена історико-правовим контекстом дослідження сфери публічного управління та адміністрування фізичної культури і спорту у найбільш віддаленій і водночас найбільш показовій для українського державотворення період. У процесі дослідження використано наукові розробки вчених, які вивчали державної політики у сфері фізичної культури і спорту в часи Київської Русі. За результатами дослідження встановлено, що досліджуваний період характеризувався особливим контекстом розвитку державної політики, яка передбачала укріплення обороноздатності держави у постійних воєнних кампаніях і це позначилося на сфері фізичної культури і спорту.

Політика держави була зумовлена двома системоутворюючими чинниками: необхідністю системного відкриття військово-спортивних шкіл і розвитком фізичної культури на перманентному рівні громад. Зазначений підхід був реалізований двома векторами публічного адміністрування: централізованими підходами щодо відкриття шкіл військово-спортивної підготовки і первинним рівнем наставництва та розвитку спортивних заходів на рівні громад. Обидва рівні такої державної політики забезпечувалися шляхом регулювання даних суспільних відносин нормами звичаєвого права, що стало результатом культивування національних спортивних традицій, найбільш тісним чином пов'язаних із воєнною підготовкою з самих ранніх років і до періоду повноліття. У статті зроблено висновок про те, що дана система підготовки на рівні її публічного управління та адміністрування знайшла своє практичне втілення через багаторічний період у часи Козацької України.

Ключові слова: державна політика, фізична культура, спорт, спортивні традиції, військово-фізична підготовка.

Kaminska V.V. System-forming factors and the formation of state policy in the field of physical culture and sports during the times of Kievan Rus

This article examines the features of the formation and development of state policy in the field of physical culture and sports during the times of Kievan Rus. The result of these studies was the identification of its backbone factors in a specific historical period, taking into account Ukrainian national characteristics. The article used an interdisciplinary methodological toolkit that goes beyond the science of public administration and covers the methods of disciplines closely related to the object of research, such as historical and legal sciences. This methodology is conditioned by the historical and legal context of the study of the sphere of public administration of physical culture and sports in the most distant and at the same time the most indicative period for the Ukrainian state. In the course of the study, the scientific developments of scientists who studied state policy in the field of physical culture and sports during the times of Kievan Rus were used. According to the results of the study, it was found that the period under study was characterized by a special context for the development of state policy, which involved strengthening the state's defense capability in constant military campaigns, and this affected the sphere of physical culture and sports. This policy was conditioned by two system-forming factors: the need for systemic opening of military sports schools and the development of physical culture at the permanent level of communities. This approach was implemented by two vectors of public administration:

centralized approaches to the opening of military sports training schools and the primary level of mentoring and development of sports activities at the community level. Both levels of such state policy were ensured by the regulation of these social relations by the norms of customary law, which was the result of the cultivation of national sports traditions most closely related to military training from the earliest years to the period of adulthood. The article concludes that this training system at the level of its public administration has found its practical implementation after many years during the Cossack Ukraine.

Key words: *state policy, physical culture, sports, sports traditions, military physical training.*

Українська державність часів Середньовіччя демонструє світовій історії успішний приклад консолідації державотворчих чинників у всіх сферах суспільного життя, прикладом якого є зокрема і фізична культура, спорт та військово-фізична підготовка. Потреба осмислення національних особливостей системоутворюючих чинників у даній сфері актуалізує наукові розвідки з точки зору публічного управління та адміністрування фізкультури і спорту як окремо взятої галузі. Розвиток механізмів державної політики у сфері фізичної культури і спорту в Україні, як і інших галузей пройшов чимало історичних періодів, що були обумовлені зміною суспільно-економічних формацій і етапів української державності зокрема. Насамперед потрібно зазначити, що найбільш характерні етапи розвитку напрямів побудови правових засад публічного управління та адміністрування у сфері фізичної культури і спорту взаємопов'язані з етапами українського національного державотворення. Формування української державності та її управлінських інституцій набуло свого найбільш довершеного стану у часи Київської Русі, коли політика української держави потребувала стратегічної системності, що охоплювало всі сфери суспільних відносин, що також мало своє вираження у сфері означеної політики. Проте, період формування державності супроводжувався генезою державної політики у сфері фізичного виховання і спорту, який ґрунтувався на військово-фізичній підготовці, враховуючи чинник безперервності воєнних дій середньовічного періоду. Зазначені та інші специфічні аспекти розвитку державної політики у сфері фізичної культури і спорту в часи Київської Русі є актуальними з точки зору пошуку сучасної моделі консолідації системоутворюючих чинників у публічному управлінні та адмініструванні з урахуванням подолання дезінтеграційних процесів та інших викликів сучасного державотворення.

Стан досліджень, виділення малодосліджених проблем. Останнім часом дослідження історичних етапів становлення державної політики у сфері фізичної культури і спорту стало об'єктом уваги значної чисельності вчених з різноманітних сфер наукового пізнання. Серед таких робіт потрібно виокремити дослідження І.М. Ващенко, Л.Д. Вострокнутова, Н.А. Деделюк, Н.Ю. Довгань, М.В. Дутчак, Л.О. Мазур, Є.Н. Приступа, Я.В. Тимчак та інших науковців. У дослідженнях вказаних авторів в основному охарактеризовані етапи розвитку державної політики у сфері фізкультури і спорту, означені основні чинники впливу на особливості такої політики. Не применшуючи наукового значення робіт указаних авторів, потрібно зазначити, що дані дослідження лише поверхнево відображають системоутворюючі чинники такої політики, що не дає можливості комплексно осмислити рівні публічного управління та адміністрування в цій та інших сферах у період Київської Русі зокрема.

Мета і завдання статті. Мета статті – характеристика особливостей формування державної політики у сфері фізичної культури і спорту в часи Київської Русі. Завданням статті є аналіз та виокремлення системоутворюючих чинників у конкретно взятому історичному періоді з урахуванням українських національних особливостей в означеній сфері дослідження.

Основний матеріал. Державний вплив на фізичну культуру народу, а також традиції здорового способу життя, протягом століть регулювався соціальними нормами (моралі, релігії, звичаїв), ведучими з яких були норми звичаєвого права. Великий вплив на фізичну культуру та здоровий спосіб життя народу мали національні, релігійні та інші особливості, притаманні конкретному етнічному утворенню (або їх сукупності), а також ті звички, традиції і звичаї, які, повторюючись і закріплюючись у свідомості індивідів, ставали нормами поведінки. Останні в значній мірі сприяли формуванню правової системи державних утворень українського народу (Київська доба, Козацька доба, Гетьманщина тощо). Ці норми діяли і на початку ХХ ст., хоча поступово, починаючи з ХVIII ст., поступаються місцем силі закону. Слугуючи мотивом для видання державою нормативно-правового акта, норма-звичай втратила значення первісного джерела права у сфері регулювання фізичної культури і здорового способу життя народу [1, с. 75].

Погоджуємось із дослідниками у тому, що фізичне виховання давніх українців було суттєво зумовлено геополітичним розташуванням України. Розміщення в центрі Європи, помірний клімат, родючі ґрунти, відносна незахищеність зовнішніми, природними перешкодами (гірські масиви, моря тощо), наявність великих торговельних шляхів, що сполучали країни Сходу та Заходу, Півночі і Півдня, з давніх-давен приваблювали інші народи і спричиняли безперервність нападів кочівників на автохтонні племена праукраїнців. Особливо інтенсивно цей процес відбувався у час великого переселення народів (IV–VI ст. н.е.). Внутрішні, міжплемінні конфлікти були також невід'ємною ознакою життя східних слов'ян. Тому природно, що в цих умовах військовий чинник був визначальним серед інших у розвитку фізичного виховання в Україні у її давній період історії, а фізична культура праукраїнців була військово-прикладною. Політика у сфері фізичної підготовки давніх слов'ян формувалася як на основі власних, самобутніх традицій, так і під впливом культурного (військового) чинника інших народів (скіфо-сарматів, готів, скандинавів, печенігів, хозарів тощо) [2, с. 38].

У період з VII по IX століття за часів перехідного періоду від військової демократії до феодального (княжого) ладу і надалі в нашій країні збереглися позитивні традиції народної фізичної культури, основою якої була загальна фізична підготовка до трудової і військової діяльності всіх без винятку людей. Розповсюдженими в цей період (військової демократії) були так звані ведмежі двобої та культові змагання з биком. У програму входили фізичні вправи та способи полювання на диких тварин. На межі IX–X століть навколо Київської землі утворилося державне об'єднання – Київська Русь. Тут із часів військової демократії збереглися звичаї виховання дітей та молоді, існували обряди, що склали певну систему підготовки людини до праці та виконання військових обов'язків [3, с. 141]. У Київській Русі існувала вікова диференціація молоді, що стала основою народної фізичної культури:

- у три роки хлопця саджали на коня, і цей обряд називали «постриги»;
- у сім років хлопчик переходив від материнського виховання під нагляд чоловіків (батька або старійшин роду); починалося навчання грамоті, стрільбі з лука, володінню списом, арканом, їзді верхи;
- у 12 років хлопчик вважався напівдорослим юнаком і до його навчання залучали «військові хитрощі»;
- у 17-річному віці юнак вважався дорослим і змужнілим. У кожній віковій групі здійснювалася певна підготовка, насамперед фізична, і завершувалася «ініціацією». Відповідно, до військового життя готували з дитинства. Первинними ланками традиційних форм військово-фізичної підготовки були сім'я та рід, де відповідальність

за виховання майбутнього воїна покладалася на батька, чоловіків – членів родини, старійшин роду. Серед громадських утворень існували «лісові школи», які діяли в межах чоловічих військових союзів. Там відбувались ініціаційні «посвяти» молоді, під час яких основна увага надавалась фізичній підготовці [4, с. 133–135].

Водночас відмінності у політиці фізичної підготовки східнослов'янських племен були пов'язані, передусім, з географічним чинником і мали регіональний характер, що зумовлювало ті чи інші особливості фізичної культури. Так, військово-фізична підготовка гірських племен була дещо відмінною від такої у племен лісостепової зони України. Розташування на берегах річок, озер, боліт давало змогу пересуватися вплав і використовувати цю особливість у військових цілях. Відповідно у фізичній підготовці воїнів цих племен входили вправи, що мали забезпечити опанування водної стихії (плавання, веслування, пірнання та ін.) [5, с. 67].

Фізична витривалість руських людей досягалася шляхом суворого загартовування, виховання й самовиховання. Класичним у цьому плані є приклад київського князя Святослава Ігоревича (X ст.): «Був хоробрий і легкий. Ходив, яко пардус, багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні конини [не брав], ні м'яса [не] варив, але потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину [і], на вуглях спікши, [це] він їв. Навіть шатра він не мав, а пітник слав і сідло [клав] у головах. Такими ж й усі інші вої його були» [6, с. 28].

Особливо важливе значення мала верхова їзда. Археологи допускають, що на Старокиївській горі (там, де стояли княжі будинки) був і «кінний двір», тобто не тільки конюшні, але й невеликий іподром. Зважаючи на об'єктивні вимоги життя людей, верхова їзда була життєво необхідною навичкою людини й вимагала спеціальної підготовки. Із відкриттям двірцевих шкіл князем Володимиром Святославовичем, водночас із політичним зміцненням Київської Русі, зростав її культурний рівень. Поряд із граматикую, арифметикою, риторикою, поетикою, географією, юриспруденцією, богослов'ям, іноземними мовами, астрономією розвивалося фізичне виховання. У статуті двірцевої школи записано: «Упражнение тела состоит в легкости движения удов и в приготвлении телесных сил к всякому случаю... есть весьма полезное и потребное... во благоустроении бо тела юных здравие старых основается». Навчання в княжих школах відбувалося із семирічного віку. Загалом, у Київській Русі створювалася досить ефективна система фізичного вишколу молоді. У 17–18-річному віці відбувались ініціації – «Посвята у воїни». Зміст обряду полягав у проходженні певних випробувань, зокрема моральних і психічних. Протягом усього перебування в «лісових школах» «молоді вовки» реалізували свою фізичну підготовку у військових походах та полюваннях. У щоденному житті юнаки повинні були «розвивати витривалість і стриманість, уміти витримувати холод і спеку, голод і спрагу; вставати до схід сонця, усе оглянути і перевірити, ставити до себе найвищі вимоги». Велике значення надавалося хоробрості й патріотизму, не боятися «ні раті ні звіра, а творити чоловічу справу» [7; 8].

Загалом, у період Київської Русі велика увага влади надавалась розвитку фізичного виховання воїнів і землеробів. Потреби військової та господарської діяльності започаткували такі види спорту, як плавання, кінний та водний спорт, фехтування, стрільбу з лука, боротьбу, кулачний бій, полювання та риболовство. У період Київської Русі дбали про добрий фізичний стан людини, її витривалість, боротьбу з хворобами. Однак на перешкоді цьому ставали надмірність у їжі й питті, недостатня фізична загартованість, численні хвороби, з більшістю яких боротися ще не навчилися [6, с. 31].

Як зазначають дослідники, політика фізичного виховання в Київській Русі охоплювала такі форми:

- народно-побутові (основні): фізичне виховання в родині, племені, громадській організації, лісових школах, парубочих і дівочих громадах;
  - військово-фізичної підготовки: військово-прикладна підготовка, полювання, військові походи, лицарські турніри;
  - освітні: княжі школи, монастирі, товариства стрільців, школи верхової їзди, школи фехтування;
  - змагальні: «руські ігрища», «народні змагання»;
  - релігійно-культурні (весняна, літня, осіння, зимова календарна обрядовість)
- [41, с. 24].

Упродовж VIII–XII ст. у Давньоруській державі формуються професійні форми фізичної культури молоді та дорослих. Однією з перших таких форм є інституція наставництва – приватні вчителі. У писемних джерелах достатньо повно відображено процес фізичного виховання підрастаючого покоління у князівсько-боярському середовищі, де велику роль відігравав саме інститут наставництва, який набув поширення і серед інших верств населення. Це було необхідне для формування повноцінного народного ополчення, яке відіграло значну роль у воєнному плані. Окреме місце серед професійних форм організації фізичної культури у IX–XIV ст. посідали освітні та виховні заклади. Найважливішим вмінням воїнів було досконале володіння різними видами зброї. Тому, для тренувань у володінні зброєю у середньовічній Русі створилися організовані товариства стрільців з лука і фехтувальні школи, що знаходилися у Києві та Новгороді [10, с. 430].

Дослідники стверджують, що державна політика у сфері фізичної культури і спорту в Україні часів Київської Русі розвивалась за Європейською моделлю. Але, вбираючи все краще від сусідів, вона за своїм соціальним значенням та спрямованістю, ґрунтувалась на звичаях і традиціях свого народу, що зумовило її прогресивність. Олімпійська традиція в Київській Русі зверталась до античної фізичної культури, зокрема Олімпійських ігор. Основні тогочасні види української фізичної культури були аналогами давньогрецьких видів спорту (біг, стрибки, бій навулачки, кінні вили тощо) [11, с. 112].

Системне і планове фізичне виховання мало місце в монастирях та церквах, які активно почали розбудовуватись за правління Ярослава Мудрого та, крім культурного, були ще й оборонними: «Приходили... под Печерский монастырь немецкие воеводки... с конными и пешими со многими людьми узгоном и забежью вломилися в острог, и мы твои государевы богомольцы... билися с ними». Про високий рівень військово-фізичної підготовки при монастирях та церквах свідчить участь ченців у військових походах, а герої відомої Куликівської битви Пересвет та Осябья були монахами Троїцького монастиря [8, с. 9].

Висновки. Отже, період Київської Русі у контексті розвитку державної політики у сфері фізичної культури і спорту представлений дворівневою політикою, де системоутворюючими чинниками були: централізовані підходи щодо відкриття шкіл військово-спортивної підготовки і первинним рівнем наставництва та розвитку спортивних заходів на рівні громад. Примітним фактом для обох рівнів є регулювання даних суспільних відносин нормами звичаєвого права, що базувалося на основі спортивних традицій. Спортивна політика за часів Київської Русі була найтісніше пов'язана і з воєнною підготовкою, що продовжилася у традиціях наступної форми українського державотворення – Козацької України, що стало перспективами подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вострокнутов Л.Д. Нормы обычного права и традиции физической культуры и здорового образа жизни. *Роль вузів у вирішенні проблем безперервної освіти та виховання особистості*. Київ, 1995. Т. 4 : Можливості та потреби закладів на сучасному етапі. С. 74–75.
2. Приступа Є.Н., Тимчак Я.В., Мазур Л.О. Зміст і форма військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до XIII ст.). *Традиції фізичної культури в Україні* : зб. наук. ст. Київ : ІЗМН, 1997. С. 35–44.
3. Петров Д.О. Историчні аспекти розвитку фізичної культури та спорту в Україні. *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів та студентів* : матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Т. 2. 2013. С. 140–144.
4. Деделюк Н.А., Цьось А.В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі : монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. 192 с.
5. Приступа Є.Н., Мазур Л.О., Тимчак Я.В. Особливості військово-фізичного виховання в Україні за даними літописів. *Роль фізичної культури в здоровому способі життя* : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 1. Львів. 1994. С. 66–67.
6. Довгань Н.Ю. Фізичне виховання у Київській Русі. URL : <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2001/10-1-4.pdf>
7. Історія українського війська / [під заг. ред. І. П. Крип'якевича]. Львів : Вид. Ів. Тиктора, 1936. Ч. I. 288 с.
8. Деделюк Н., Рибніцький А. Форми реалізації фізичного виховання в Київській Русі. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : зб. наук. пр. №. 4(12), 2010. С. 6–10.
9. Дутчак М.В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. н. з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Київ, 2009. 41 с.
10. Тимчак Я.В. Традиції військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до кінця XIII століття). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Наук. зап. Вип. 3. Рівне : Діва. 1998. С. 428–432.
11. Ващенко І.М. Историчні аспекти фізичної культури на території України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: «Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт»*. Вип. 112(3). 2013. С. 111–114.

REFERENCES:

1. Vostroknutov L.D. (1995) Normy obychnoho prava v tradytsiy fizycheskoi kultury i zdorovoho obrazu zhyzny [Customary Laws and Traditions of Physical Education and Healthy Lifestyles]. *Rol vuziv u vyrishenni problem bezpererвної osvity ta vykhovannia osobystosti*. Kyiv, T. 4: Mozhlyvosti ta potreby zakladiv na suchasnomu etapi. 74–75 [in Russian].
2. Prystupa Ye.N., Tymchak Ya.V., Mazur L.O. (1997) Zmist i forma viiskovo-fizychnoi pidhotovky v Ukraini (z naidavnishykh chasiv do KhIII st.). [Content and form of military and physical training in Ukraine (from ancient times to the thirteenth century.)] *Tradytsii fizychnoi kultury v Ukraini*: Zb.nauk.statei. K. : IZMN. 35–44.
3. Petrov D.O. (2013) Istorychni aspekty rozvytku fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini. [Historical aspects of the development of physical culture and sports in Ukraine.] *Suchasni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu shkolariv ta studentiv* : mater. XIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh. Tom 2. 140–144.
4. Dedeliuk N.A., Tsos A.V. (2004) Tradytsii fizychnoho vykhovannia v Kyivskii Rusi [Traditions of physical education in Kievan Rus] : Monohrafiia,. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. 192 p.
5. Prystupa Ye.N., Mazur L.O., Tymchak Ya.V. (1994) Osoblyvosti viiskovo-fizychnoho vykhovannia v Ukraini za danymy litopysiv. [Features of military and

physical education in Ukraine according to chronicles]. *Rol fizychnoi kultury v zdorovomu sposobi zhyttia* : Tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii Ch.1. Lviv. 66–67.

6. Dovhan N.Yu. Fizyчне vykhovannia u Kyivskii Rusi [Physical education in Kievan Rus] URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2001/10-1-4.pdf>

7. Istoriiia ukrainskoho viiska (1936). [History of the Ukrainian army] L. : Vyd. Iv. Tyktora., Ch. I. 288 p.

8. Dedeliuk N., Rybnitskyi A. (2010) Formy realizatsii fizychnoho vykhovannia v Kyivskii Rusi. [Forms of implementation of physical education in Kievan Rus]. *Fizyчне vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi* : zbirnyk naukovykh prats. 4(12). pp. 6–10.

9. Dutchak M.V. (2009) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia systemy sportu dlia vsikh v Ukraini. [Theoretical and methodological principles of forming a sports system for all in Ukraine] Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv. 41 p.

10. Tymchak Ya.V. (1998) Tradytsii viiskovo-fizychnoi pidhotovky v Ukraini (z naividavnyshykh chasiv do kintsia XIII stolittia). [Traditions of military and physical training in Ukraine (from ancient times to the end of the XIII century)] *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. Nauk. zap. Vyp.3. Rivne: Diva. p. 428–432.

11. Vashchenko I.M. (2013) Istorychni aspekty fizychnoi kultury na terytorii Ukrainy [Historical aspects of physical culture on the territory of Ukraine. Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Ser. : Pedahohichni nauky. Fizyчне vykhovannia ta sport. Vyp. 112(3). pp. 111–114.